

© Окорокова В. В.

Окорокова В. В. – старший викладач кафедри всесвітньої історії Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

УДК: 141+321.07

СИСТЕМА МАРКСИСТСЬКОЇ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ПАРАДИГМИ В РАДЯНСЬКІЙ НАУЦІ ЩОДО ВИВЧЕННЯ УТОПІЇ

Стаття присвячена дослідженню однієї з тих проблем, які в сучасній науковій думці викликають неоднозначну оцінку серед вчених. А саме, в роботі розкривається специфіка соціально-філософського розуміння утопії в радянській науці, наголос поставлено на значний вплив марксистського ідеологічного спрямування як парадигми тогочасного суспільного буття. Автор звертає окрему увагу на дискусії з приводу вивчення утопії, робить акцент на ті питання, що загострювали процес їх вирішення. Як наслідок, в статті відзначено позитивні та негативні риси даного наукового підходу.

Ключові слова: утопія, соціальна утопія, «утопічний комунізм», «утопічний соціалізм».

Статья посвящена исследованию одной из тех проблем, которые в современной научной мысли вызывают неоднозначную оценку среди ученых. А именно, в работе раскрывается специфика социально-философского понимания утопии в советской науке, ударение поставлено на значительное влияние марксистского направления как парадигмы тогдашнего общественного бытия. Автор обращает отдельное внимание на дискуссии по поводу изучения утопии, ставит акцент на те вопросы, которые обостряли процесс их решения. В качестве итога, в статье отмечены положительные и негативные черты данного научного подхода.

Ключевые слова: утопия, социальная утопия, «утопический коммунизм», «утопический социализм».

Article is devoted research of one of those problems which in modern scientific thought cause an ambiguous estimation among scientists. Namely, in work specificity of socially-philosophical understanding of a Utopia in the Soviet science reveals, the accent is put on considerable influence of a Marxist direction as paradigms of then social being. The author pays separate attention to discussions concerning Utopia studying, focuses attention to those questions which aggravated process of their decision. As a result, in article positive and negative lines of the given scientific approach are noted.

The Keywords: utopia, social utopia, "utopian communism", "utopian socialism".

В сучасній науці, особливо це стосується країн пострадянського простору, дослідження утопії переживає ніби другий спалах. Причому інтенсивність наукових підходів збільшується в прямій залежності від умов розвитку теперішнього суспільства, людської цивілізації. На поверхню самої проблеми впливають питання, які до цього часу або не привертали увагу серед науковців, або просто не відповідали вимогам тогочасного соціально-політичного буття. Це й пояснює те, що в наш час ми можемо помітити широке використання таких понять як "утопічна свідомість", "утопізм", "соціальна утопія". Причому, кожен з авторів вкладає в ці дефініції власне розуміння, що знову ж таки підпорядковано певній тематиці досліджень. В результаті на сьогоднішній день склалася така ситуація в сфері дослідження проблем утопії, що не можливо віднайти єдиного зрозумілого підходу до її вивчення. Це в свою чергу значно актуалізує самий процес дослідження утопії, збільшує інтерес серед науковців та сприяє її живучості в галузі актуальних питань.

Проте, не дивлячись на означений вище постійно зростаючий інтерес до вивчення утопії як феномену людської культури, все ж історія її дослідження має суперечливий відтінок. З одного боку, дійсно, ми можемо виокремити велику кількість концепцій в галузі не тільки філософії, а й соціології, історії, культурології, політології та навіть в психологічній сфері. Але з іншого – не можливо відкинути того факту, що самий характер наукового підходу до розуміння цього явища нерідко підпадав під великий вплив пануючої ідеології, що перешкоджало більш різнобічному її дослідженню. Яскравим прикладом цієї обставини виступає специфіка радянського наукового підходу стосовно розуміння утопії. Тут простежується жорстка парадигмальна система оцінки самого явища утопії в історії суспільства. Особливо чітко це проявляється в першій половині ХХ століття, коли стан дослідження проблем утопічного знаходився під орудою пануючої марксистської ідеології, яка створювала певні дослідницькі межі, вихід з яких не підтримувався. Виходячи з вказаної проблеми, сучасні дослідники Т. І. Ойзерман, Т. В. Розова, О. Л. Черткова критикують радянських дослідників

за звуженість методологічної бази досліджень та звертають увагу, що утопізм представляє собою форму суспільної свідомості, що існує безвідносно існуванню марксизму. Тому, з огляду на вище означену проблематику, дана робота представляє собою спробу зробити зріз взагалі самої радянської наукової системи вивчення утопії та виявити ті питання, які викликають суперечливу оцінку з боку сучасності.

В першу чергу, під час дослідження поставленої проблеми, привертає увагу той факт, що, як було відмічено раніше, з-за домінування марксистської соціально-філософської концепції, сформувалася певна тенденція в розумінні явища утопії. Мова йде про її дослідження в межах так званого «утопічного соціалізму». Дослідження утопічного соціалізму в радянській науці як проблема було сформовано історичною школою в першій половині ХХ століття, яку очолював В. П. Волгін. Дослідниками цієї школи було зібрано величезний історичний матеріал, який розкривав думки представників «утопічного соціалізму» та їх зв'язок з тими європейськими соціально-економічними умовами, в яких вони сформувалися. Великий інтерес для представників цієї наукової плеяди представляла "Утопія" Т. Мора, з приводу якої проводилися широкомасштабні дослідження. Так, наприклад, В. П. Волгін, досліджуючи «Утопію» Т. Мора, ствердно називає його родоначальником утопічного соціалізму [3, с. 124]. Основною ідеєю «Утопії» вчений вбачає у вирішенні проблеми приватної власності. На відміну від соціальних рухів епохи Середньовіччя, керованих ідеєю про спільність власності як «законом божим», Мор першим звільнив спільність від релігійної основи, обґрунтував її раціоналістичність. Саме завдяки Т. Морю було покладено класичний варіант ідеального ладу, в якому б не існувало жодної з негативних ознак реального соціального буття.

Поряд з детальною характеристикою самого твору утопіста вчені звертали увагу на ті умови історичного буття західноєвропейського суспільства, в яких виникла утопія на початку Нового часу. Й в цьому випадку велике значення мали дослідження епохи гуманізму, в надрах якої зароджувалися капіталістичні відносини. Тут слід відмітити, що в радянській історіографії цього часу гуманізм ХV – ХVІ століть розглядався як рання форма буржуазної ідеології, що обумовила зазіхання нової суспільної верстви, народженої в надрах феодального середовища. В гуманізмі новий свійський світогляд протиставив домінуванню в суспільстві церкви ідеї вільного розвитку особистості аскетичній моралі життєстверджуючу гуманістичну мораль. З цього приводу І. Н. Осинівський наголошував, що головний пафос "Утопії" є в призиві до ліквідації порочної суспільної системи, побудованої на експлуатації однією людиною іншої та у протиставленні цій системі власності справедливого суспільства з принципово новою організацією праці та розподіленням матеріальних благ [6, с. 164]. Велич Мора, на думку вченого, не в суворому підпорядкуванні людини державі, а в пошуках досконалої суспільної системи, що здатна забезпечити щастя та матеріальне благополуччя народу. Він погоджується з В. П. Волгіним, який стверджував, що лише Мор зумів в ХVІ столітті піднятися від комуністичної організації споживання до комуністичної організації виробництва [2, с. 12]. У відповідності з цим І. Н. Осинівський наголошує, що Т. Мор першим поставив в центрі уваги питання про право власності на засоби виробництва та створив небачену до тих пір універсальну систему організації суспільства, спрямовану в майбутнє. Саме в цьому виявилася історична своєрідність утопічної думки Т. Мора, обумовлена соціальними антагонізмами епохи становлення капіталістичних відносин [6, с. 163].

З відмічених вище ідей дуже добре впливає основна риса тогочасного наукового розуміння утопії – головний акцент представники даної школи при визначенні утопічного соціалізму зробили на відхиленні приватної власності та встановлення суспільної. Як ми бачимо, навіть при вивченні гуманізму, дослідники керувалися в основному тими ідейними судженнями, які були спрямовані на обґрунтування утопічного комунізму класичних утопій. Тут мова йде не лише про "Утопію" Т. Мора, а й про "Місто Сонця" Т. Кампанелли, "Історія севарамбів" Д. Вераса та багато інших творів пізнішої доби. Піднята В. П. Волгіним на вищий щабель ідея утопічного соціалізму не мала на той час собі рівних. Доказом цього слугує той факт, що яку б тодішню працю з утопії ми не взяли до розгляду, завжди відчувається пропагування вивчення цього явища історії суспільної думки лише в рамках соціалістичних ідей. Й не дарма в 60-70 – хх роках була дуже поширеною збірка наукових праць "Історія соціалістичних вчень" , яка просто наповнена різними дослідженнями античної утопії, утопічних ідей революцій Нового часу (французької та англійської буржуазної революції), аналізом утопій ХІХ століття знову ж таки з великою долею комуністичної ідеології.

Отже, не викликає сумнівів, що концепція історії західноєвропейського утопічного соціалізму, розроблена В. П. Волгіним стала головною при подальших філософських дослідженнях за радянських часів. Серед відомих вчених, які безпосередньо активно пропагували таке трактування були

Б. А. Барг, О. І. Володін, М. Н. Дайнеко, В. О. Дунаєвський, П. Я. Мірошніченко, А. Л. Реуель, О. М. Ушков, З. І. Файнбург. Однак, з часом в сфері вивчення утопічного соціалізму виникли певні проблемні течії, які не могли не звернути до себе увагу. Насамперед мова стосується того факту, що в 70-х роках за участю відмічених вище вчених розгорнулася жвава дискусія, в центрі обговорення якої постали такі питання: 1) визначення самого поняття «утопічний соціалізм», 2) причетність до нього тих чи інших ідей відомих утопістів, 3) розмежування між утопічним соціалізмом та утопічним зрівнювальним комунізмом. Вирішення першого питання було більш узгодженим. З цього приводу М. А. Барг відмічав присутність позитивно вираженого змісту соціальної утопії в соціалістичній ідеї. Всупереч хронологічним різницям, які підпадають на очі, вони відносяться до суспільства, що не знає приватної власності на засоби виробництва та виражені у вигляді утопічної системи про повинне й можливе майбутнє суспільства [1, с. 433].

Вирішення двох інших дискусійних питань викликало більш жваві відповіді. Боротьба поглядів стосовно того, за яким критерієм відносити ідеї утопістів до утопічного соціалізму виявила низку протиріч в самому процесі рішення проблеми. Традиційний постулат – відхилення приватної власності та встановлення суспільної – залишав теорії багатьох відомих філософів минулого (наприклад А. Сен-Симона і Ш. Фур'є) за межами соціалістичної утопії. В результаті було виявлено те, що виокремлення соціалістичних вчень лише за даною ознакою є не достатньою та й взагалі неоднозначною. Спираючись на цю позицію, О. І. Володін критикував своїх попередників за одностороннє визначення «Утопії» Т. Мора як вихідний твір утопічного соціалізму Нового часу. Крім того вчений надає своє визначення цьому поняттю. На його думку під час визначення утопічного соціалізму необхідно виходити з ідеї закономірного розвитку суспільної думки як процесу все більш глибокого проникнення в історичну дійсність, прогресивного руху від утопії до науки. Утопічний соціалізм виступив як сукупність вчень, що стверджують не тільки необхідність, а й можливість ліквідації антагоністичних суспільних порядків, ладу експлуатації та гніту робітників й встановлення на основі тих досягнень цивілізації, які ніс з собою капіталізм (високий рівень технічного і промислового розвитку, розвиток демократії, зріст наукових знань та інше), нового типу суспільства, в якому буде здійснена соціальна рівність людей, суспільства, в якому буде відсутня експлуатація людини людиною та всі інші форми соціальної нерівності [4, с. 462]. Утопічний соціалізм розглядався як особлива форма певного етапу в закономірному розвитку світової суспільної думки. О. І. Володін підкреслює, що утопічний соціалізм не можна ототожнювати з утопічним комунізмом (зрівнювальний комунізм), оскільки другий поширюється в ХІХ столітті поряд з власне утопічним соціалізмом. Проблема співвідношення цих двох тенденцій є в тому, що як одна так і інша являються в кінці кінців вираженням народної свідомості. Тільки одна з них (соціалізм) виражає все більш розвинений розум народу, який втілюється в діяльності суспільства, а другий (комунізм) відображає його більш-менш стійкі забобони.

Стає очевидним, що дискусія з приводу вирішення вказаного вище першого питання мала свої перепони. Вона показала, що поняття «утопічний соціалізм» не можна використовувати до всіх утопічних вчень. На наш погляд ця обставина якраз свідчить про суперечливість радянського підходу до вивчення утопії, оскільки наявність низки відмічених питань говорять про загальність системи дослідження феномену утопії. Явище утопії навіть й в наш час, в умовах широкої методологічної бази, містить в собі "білі плями". Розуміння її лише в межах комуністичного вчення перекривало шляхи до розгляду інших характеристик утопії окрім засудження приватної власності та соціальної нерівності. Утопія має різноплановий характер, що вже припускає певний науковий підхід. Так, з одного боку, згадані вчені зробили великий внесок стосовно вивчення історії утопічної думки, її генези в соціальному бутті людини. Проте з іншого, поза увагою залишилося питання механізму її дії в суспільстві, джерела та взагалі витoki не просто в залежності від історичних умов розвитку соціуму, а більш глибокі мотиви ідеалізації, створення досконалого образу. Тому й не дивно що ідеологічне навантаження утопії сприяло виникненню гострих питань, які мали поліваріантне рішення.

В процесі винайдення ефективного варіанту постало питання введення до наукового обігу більш загального поняття, яке б пом'якшило розгорнуту боротьбу думок. Такі вчені як А. М. Ушков та М. М. Дайнеко задля вирішення цієї дилеми запропонували використання такого поняття як «соціальна утопія», яке здатне об'єднати в якості родового всі різновиди утопій, включаючи і утопічний соціалізм [8, с. 49]. На їх думку використання такого терміну відкриває можливості для більш широкого погляду на історію утопічних ідей, дозволяє охопити не лише утопії, пов'язані з соціальними негараздами, а й утопічні системи різних соціальних груп. Предметом вивчення

становляться ідеї та теорії, що мали місце в дорадянській філософії, до виникнення марксизму та ті, що існують в їх час. У всіх випадках корегуючим моментом віднесення тих чи інших утопій до соціалістичних повинен стати їх аналіз в конкретно – історичному контексті. Саме широта охопту всієї світової сукупності утопічних теорій та конкретно-історичний розгляд кожної з них зможе розширити проблему "вузького" та "широкого" розуміння утопічного соціалізму, розгляд конкретних соціальних утопій в якості соціалістичних. Задля цього вчені пропонують ввести типологію утопій. А саме, на їх думку використання комплексного аналізу надає можливість побудувати наступну типологію: 1) утопії, що утримують в собі повне (тотальне) відхилення існуючого суспільства; 2) утопії, які відкидають існуюче суспільство, але при цьому припускають спадкоємний зв'язок його з суспільством, яке повинне прийти замість нього; 3) утопії, що піддають критиці існуюче суспільство з метою його часткового змінення і стабілізації [8, с. 56]. Оскільки ж соціальні утопії мають позитивний суспільний ідеал, то їх класифікація здійснюється за низкою ознак, які характеризують в першу чергу оцінку економічної та політичної сфер життя суспільства. Насамперед це тип власності. За цією ознакою можна виокремити приватновласницькі утопії та утопії, що передбачають встановлення суспільної власності в тій чи іншій формі. В результаті вчені приходять до наступного висновку. Принцип розподілення, що припускається тією чи іншою утопічною системою, приводить до виокремлення утопій, спрямованих на здійснення розподілення за наявність або відсутність власності; 2) соціалістичних утопій, згідно яким розподілення повинне здійснюватися в залежності від праці; 3) комуністичних утопій, в яких розподілення здійснюється за потребами; та 4) утопій, що пропонують зрівнювальне розподілення [8, с. 57].

Знову ж таки, спроба О. М. Ушкова та М. М. Дайнеко послабити дискусію, запропонувавши введення єдиного поняття мала свої недоліки. Не дивлячись на розроблену типологію утопій, в якій наводиться окреме місце для соціалістичної утопії та окреме для комуністичної, вчені не надають визначення цих понять, їх відмінність. Вчені звертають увагу на те, що їх типологія не відкидає свого розширення, що розуміє під собою виділення підтипів утопії або приєднання інших типів, та при цьому не говорять про характерні риси окремого з типів.

Розглядання утопії у зв'язку з соціалістичним вченням мало ще одну суперечливу рису, яка надавала утопії певного значення. А саме, утопію розглядали лише як донаукову форму свідомості, що передувала науковому соціалізму. Такий однобічний характер дослідження утопії відхилив які-небудь спроби її вивчення зі сторони культурного розвитку суспільства, соціальних аспектів буття людини. Дослідники цього часу не ставили перед собою за мету дослідження витоків утопічної думки, її функцій в межах свідомості народних мас, як особливості форми світогляду окремого індивіду. Яскравим свідченням даної тези виступають ідеї З. І. Файнбурга. Проводячи аналіз питання змісту утопії в сучасній йому соціально-філософській думці, він приходять до висновку, що утопія передують науці не тільки в філогенезі суспільної свідомості, а й в онтогенезі свідомості окремого індивіда [9, с. 93]. Тому навіть наукова концепція соціального процесу на перших стадіях її засвоєння індивідом може сприйматися ним за методологічною схемою, специфічною для утопії. Це має місце в тому випадку якщо концепція сприймається «на віру», тобто без глибинного засвоєння методології, логічного і емпіричного аналізу соціального знання. Лише в послідовному нарощуванні змістовного та методологічного аспекту знання може бути досягнуто необхідний рівень єдності методологічного і змістовного аспекту наукового засвоєння системи поглядів на дану соціальну проблему [9, с. 94].

Особливе значення для нашої проблеми мають варіанти використання самого терміну «утопія» в радянському науковому колі, які наводить З. І. Файнбург. Він надає такі три приклади змістовного значення утопії:

1) поняття «утопія» може означати певний цілісний світогляд, певну концепцію в її загальній оцінці, якою б не була форма її відтворення. Терміном «утопічне» при цьому як раз і визначають концепції, що не мають суворого наукового обґрунтування, які не спираються на жорстке розмежування об'єктивного та суб'єктивного, нездійснені, нереальні припущення;

2) поняття «утопія» може значити певний, вповні об'єктивно можливий, непослідовно науковий компонент наукового в цілому погляду на суспільство. Історичне зафарблення можливої присутності в ньому елементів утопічних уявлень в його необмежених областях, тобто там де наукове знання безпосередньо стикається з історично обумовленими часовими, відносними межами свого розвитку;

3) поняття «утопія» отримало дуже широке використання в якості терміну, що визначає специфічний літературно-художній жанр, який веде свою генеалогію, з однієї сторони від державного роману, з іншої – від фантастичної прози [9, с. 98].

Розглядаючи кожний з цих варіантів визначення утопії, вчений наголошує на тому, що утопічне є одним з елементів соціального знання. Неповнота, нерозвиненість наукового знання в якійсь сфері і в даний історичний відрізок часу виражається в специфічній формі переходу суворого наукового знання в утопічні уявлення. Проте, саме поняття бажаного в принципі чуже природничим наукам. Тому, утопія на думку З. І. Файнбурга є формою незнання, неповного знання, ілюзії знання, виключної для відображення соціальної форми рухомої матерії [9, с. 99]. Це донаукова концепція соціальної зміни, що лежить в основі мотивації реальності соціальної дії. Донауковість утопії підтверджує ще й та обставина, що в її рамках суб'єктивне не відокремлене від об'єктивного, закономірне – від цілісного, раціональне – від емоціонального, уявлення – від реального.

Розглянуті вище основні риси радянського філософського розуміння утопії дуже добре розкривають тогочасне дослідне поле цього явища. Ми бачимо, що утопія різко протиставлялася науці як викривлене відображення справдешньої дійсності, ніби втеча від реальності, як форма донаукового знання. Утопія несумісна з практикою, оскільки створює значно відмінний від реалій буття образ такого устрою, що суперечить дійсним історичним законам розвитку суспільства. Й в цьому випадку необхідно виділити два боки характеру накоплених тогочасних досліджень. З одного боку можна з впевненістю стверджувати, що пануючий парадигмальний підхід до вивчення утопії мав негативні наслідки. Тут мова йде про те, що дослідники підіймали на поверхню аналізу лише ті моменти, які відповідали встановленій науковій ідеї. Це цілком пояснює ту обставину, що як ми побачили, головною ознакою утопічних творів була повна ліквідація приватної власності, яка породжувала суспільні суперечності, соціальну нерівність. Тому й не дивно, що "Утопія" Т. Мора привертала до себе увагу багатьох радянських вчених, адже Мор перший з утопістів жорстко критикував капіталістичний устрій та наявність приватної власності. Така система дослідження була спрямована працювати лише в одному напрямку, що, звісно, не дозволяло розглянути утопію не лише від сучасних їх зовнішніх умов соціального буття, а з середини, з самого утопічного ідеалу, його генези.

З іншого, не можна не відзначити й тієї позитивної обставини, що все ж не дивлячись на таку звуженість сфери дослідження, вчені зробили велике зрушення стосовно збору величезного матеріалу з життя утопістів, характеристик їх часу, в якому вони жили. Особливої уваги тут заслуговує також розроблене національне розмежування серед утопій: античні, англійські, французькі, російські, східні. В кожній з них вбачався свій характер, особливості. Було відмічено спільність поглядів низки утопістів в період буржуазних революцій, їх спрямованість у перехідний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барг М. А. О классовой природе ранней социальной утопии / М. А. Барг. // Социальные движения и борьба идей: Проблемы истории и историографии: сборник статей / отв. ред. М. А. Заборов; АН СССР, Ин-т международного рабочего движения. – М.: Наука, 1982. – С. 171 – 185.
2. Волгин В. П. Наследие утопического социализма / В. П. Волгин. // История социалистических учений: сборник статей. – М.: Наука, 1962. – С. 9 – 18.
3. Волгин В. П. Очерки истории социалистических идей: с древности до конца XVIII в. / Вячеслав Павлович Волгин. – М. - Л.: Изд-во АН СССР, 1975. – 358 с.
4. Володин А. И. О понятии «утопический социализм» / А. И. Володин. // История общественной мысли. Современные проблемы. – М.: Наука, 1972. – С. 453 – 474.
5. Ойзерман Т. И. Марксизм и утопизм / Теодор Ильич Ойзерман. – М.: Прогресс – Традиция, 2003. – 568 с.
6. Осинковский И. Н. Об изучении наследия Т. Мора в современной буржуазной историографии / И. Н. Осинковский. // История социалистических учений. Вопросы историографии: сборник статей. – М.: Наука, 1977. – С. 142 – 165.
7. Розова Т. В. Утопия как социокультурный феномен / Тамара Викторовна Розова. – О.: Астропринт, 1996. – 128 с.
8. Ушков А. М. Методологические аспекты типологии социальных утопий / А. М. Ушков, М. М. Дайнеко. // Вестник Московского университета. – Серия 7: Философия. – 1984. – № 1. – С. 49 – 58.
9. Файнбург З. И. К вопросу о содержании понятия утопии в системе современного философского и социологического знания / З. И. Файнбург. // Проблемы марксистско-ленинской философии и социологии: Сборник научных трудов № 59. – Пермь: Редакционно-издательский отдел ППИ, 1971. – С. 86 – 107.

10. Черткова Е. Л. Специфика утопического сознания и проблема идеала / Е. Л. Черткова. // Идеал, утопия и критическая рефлексия / отв. ред. В. А. Лекторский; РАН, Ин-т философии. – М.: РОССПЭН, 1996. – С.156 – 187.

Фришко А. І. – викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Одеського інституту фінансів УДУФМТ

УДК 130.3+101.8

ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ «ДУХОВНІСТЬ»

У статті викладено аспекти теоретико-методологічного аналізу проблеми духовності, розглянуто натуралістичне, метафізичне та релігійне розуміння цього поняття.

Ключові слова:

В статье изложены аспекты теоретико-методологического анализа проблемы духовности, рассмотрены натуралистическое, метафизическое и религиозное понимание данного понятия.

Ключевые слова:

The article presents a theoretical and methodological aspects of analyzing the problem of spirituality, considered naturalistic, metaphysical and religious understanding of the concept.

Key words:

Проблема духовності вже друге сторіччя не зникає з інтелектуального горизонту. До її усвідомлення призводить відчуття недостатності духовності, дефіциту, відчуття того, що в суспільстві склалася атмосфера бездуховності. Ця ситуація робить проблему духовності як ніколи актуальною.

Перш ніж підійти до методологічних особливостей вивчення духовності, необхідно зупинитися на походженні цього поняття. Ряд філософів, таких як Платон, Аристотель, Г. Сковорода, П. Юркевич та інші, вважали, що поняття «духовність» є похідним від слова «дух» (лат. spirit) і означає рухоме повітря, повівання, дихання, носія життя [13; 3; 15]. Вперше відокремлення тілесного і духовного було проведено Платоном, який відзначив, що духовність є специфічною людською властивістю, а тілесне є нижчим, тобто тим, що закладено природою в людині [13]. Аристотель також відокремив ці поняття, але розглядав їх як рівні й однаково необхідні [3]. Г. Сковорода у своєму філософському вченні виділяв дві натури – внутрішню, або істинну, та зовнішню, або тимчасову і мінливу. І людина повинна жити таким чином, щоб розвивався її дух, серце було благородним, думки світлі [15].

Аналіз історико-філософських концепцій показав, що наявні істотні розбіжності в тлумаченні терміну «духовність» і це обумовлено тим, що чисельні філософські і релігійні течії використовують це поняття для узагальнення різних феноменів і станів, причому цим рівнем і обмежуються.

Між тим різні трактування духовності і погляди на процес її формування можна узагальнити в декількох теоретичних підходах, кожний з яких визначає певну концептуальну модель, в межах якої розуміються духовні утворення, духовний досвід і духовне вдосконалення людини.

Перша традиція дослідження духовності представлена концепцією, яка заперечує онтологічний статус духа. До неї належать натуралістичні концепції духовності, яка розглядає її як результат еволюції тілесно-душевних якостей, укорінених в людській сутності, і, яким властиві прагнення виключити при поясненні духовності будь-які посилання на надприродне.

Погляд на духовність в метафізиці та релігійній філософії протиставляє природне та духовне і онтологізує духовний початок або в якості імперсональної реальності, або в якості абсолютної Особистості, що творить. Постановка і вирішення духовно-моральних проблем в межах цієї традиції ґрунтується на твердженні, що духовне і матеріальне різноспрямовані за своїми направленостями, а тому гармонія між відчуттями, волею, розумом не становлять для людини ні природну, ні початкову даність; не є вона також і результатом виховання.

Отже, почнемо з натуралістичного розуміння духовності. Натуралізм в філософії представляє такий погляд на світ, згідно з яким «природа виступає як єдиний, універсальний принцип, що виключає «надприродне», який пояснює все суще» [16], незалежно від того, одухотворяється вона чи розуміється виключно з матеріалістичної точки зору. В натуралізмі дух і духовні феномени або взагалі не відокремлюються у якості специфічних, або розглядаються як похідні від природних. В